

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE OZANLIK GELENEĞİ VE BU SÜREÇTE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI

Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan Türk sanatı tarihten günümüze kadar birtakım izler bırakarak bugüne ulaşmayı başarmıştır.

Çin kaynaklarında yer alan bilgilere göre M.Ö.I. Binlerde Türk sözlü şiir sanatı geleneğinin var olduğunu göstermektedir. Yani Türk şiir sanatı kökleri oldukça derinlere uzanan bir geçmişe sahiptir. Bu şiirlerden biri elimize bir dörtlüğü ulaşan, 119 yılında Türk yerleşim birimlerinden Ordos'un Çinlilerin ellerine geçmesi üzerine yakılmış bir ağıttır. Türk şiir geleneğinin eskiliği, Türklerin ataları hakkındaki kaynaklarda yer alan bilgilerde, Türklerin birbirleriyle karşılıklı türküler söyleyerek at üstünde savaşa gittiklerinden söz edilir. Bu türküler, ağıtları, hamasi şiirleri söyleyenler bugün aşık dediğimiz dünkü ozanlardır. Ozanlar şiir söylemeye, manzum ifadeye dayalı; toy, ayın vb. törenleri yöneten kişiler olup Kam, Baksı, Oyun, Ozan gibi adlarla anılmakta idiler. Ozanların görevleri gereği yaptıkları icraatlar birtakım geleneklerin oluşmasına neden olmuş, öncelikle şiir söylemede tarz belirlenmiştir. Elbette toyda söylenen şiirle, ayinde söylenen şiirin tarzı, ahengi farklı olacaktır. Örneğin, Vambery'den Dursun Yıldırım'ın aktardığı, M.S. V. Yüzyılın ilk yarısına ait kaynaklardaki: "*Akşama doğru meşaleler yanınca, ziyafetin verildiği ipekten yapılmış muhteşem çadıra iki şairin girdiği görüldü: bunlar Atilla'nın önünde, Hun lisanıyla kendi tanzim ettikleri şiirleri okudular: bu şiirler Atilla'nın kahramanlıklarına, zaferlerine aitti.*" İfadesinde koşullara göre farklı konularda şiirler söylendiğini göstermektedir.

Vambery'nin Orta Asya gözlemlerini anlattığı eserinden anlaşılacağı üzere bu meclislerde saz eşliğinde ozanların doğaçlama söyledikleri şiirle, anlattığı hamasi destanlar ve türküler *Alplik* çağında ortaya çıkmış ve zaman içinde koşullara bağlı olarak çeşitlenmiştir.

Ozanların İslamiyet öncesi Türk kültürü döneminde, ölüm törenleri olan *Yuğ*'larda *sığıtçı* yani ağlayıcı ve ağlatıcı bir çeşit ağıtçılık görevlerini yerine getirdiği bilinmektedir. Köprülü'nün de ifade ettiği gibi ozanların önceleri ruhanî yönü olan bu rolleri üstlendiği zamanla uygulamalar değişikliğe uğrayıp ölünün anısını

yaşatacak, onun kahramanlıklarını, iyi yönlerini dile getirecek sazlı sözlü ifadelere dönüşmüş ve övgü şiirleri oluşmuştur.

Geleneğe bağlı düzenlenen genel avların sonunda ya da zafer günlerinden sonra kurulan ziyafetlerde ozanların okudukları şiirlerle çeşitlilik artmış, kahramanlık konuları ağır basıp destan türü şiirler şekillenmiştir. Anadolu'ya gelişte Tekke edebiyatının oluşumundan sonra da bu ozanlar âşık adı ile tekke ile ilgilerini koparmadan ordu içinde de yerini koruyup *Ordu Şairleri* adı ile ozanlık geleneğini sürdürmüşlerdir. Ozanların kendi şiirlerinin değişik coğrafyalara yayılma ve zenginleştirme görevlerini de, Nemeth'in *Attila ve Hunlar* adlı kitabında belirttiği gibi Hun Türklerinin Orta Asya'dan Avrupa'ya taşıdıkları *Alplik* düzeni içinde saz eşliğinde şiir söyleme ve destan anlatma geleneğini sürdüren ozanlar yapmışlardır.

İlk iletişim aracı *Alp-Ozan*ların kendileri ve sazları olmuştur. Yine çeşitlemeleri de kendileri oluşturmuşlardır. Savaşta hamasi şiir söyleyen Ozan'ın Attila'nın ölümü üzerine ağıt yakması da bu çeşitliliğin belirgin özelliğidir.

Avrupa topraklarına sadece Hun Türklerinin geçmediği; Avar, Uz, Peçenek, Kıpçak, Oğuz gibi Türk boylarının da geçtiği ve bu boylar arasında bulunan ozanların gittikleri yerlere geleneği taşıdıkları bir gerçektir. Balkan şehirlerine yerleşen bu ozanlar o yörede de sazlarına değişik düzen ve değişik tarzlar eklemiştir. Örneğin 13. yüzyılda Horasan'da kendisine post verilerek Balkanlara gönderilen Sarı Saltuk'un etrafına kümelenen ozanlar, hamasi şiirlerin dışında *İlahi-Nefes* türünde öğüt ağırlıklı tarzda söylemeye başlamışlar, gezginli yapıp sazları ile meclislerde iletişimi kendileri sağlamışlardır. Aynı yüzyılda Anadolu'da da ilahi-nefes türünde şiirlerin önem kazandığı bilinmektedir.

Ozan yaratıcı, doğaçtan söyleyen, yetenekli, kıvrak zekâlı kişidir. Elindeki sazını yüreğinden kopan özgün söyleyişlerle bütünleştirip binlerce yıl içinden yineleyip- gelişen- yayılıp sürekli temsilciler yetiştirerek günümüze kadar ulaşmış ve hala varlığını bilinçle sürdürme erdemi içindedir. Bu süreç içerisinde çeşitli sanat kolları oluşmuş, Türk halk şiiri gerek gelenek, gerekse çeşitli etkiler altında birtakım kollara ayrılmıştır. İşte bu kollardan bir de ozanlık geleneği de denilen âşıklık geleneğidir.

Türklerin yaşamında özellikle yerleşik yaşama geçtikten sonra kahvehanelerin önemli bir yer tuttuğu bilinen bir gerçektir. Bir çeşit eğlence merkezi olan kahvehaneler, 3aşık kahvehaneleri adı ile halk

şii sanatının yaşadığı ortam olup uzun yıllar iletişim aracı olma özelliğini görevini üstlenmiştir. Erzurum, Kars, Zile, Konya, Karaman gibi Anadolu kentlerinde bulunan çalgılı kahvehanelerin dışında İstanbul Kuruçeşme'deki Kâtip Mahmut'un çalgılı kahvesi, Aksaray'daki Kadayıfçı Ali'nin çalgılı kahvesi, Yüksek Kaldırım'da Arap Hüseyin'in çalgılı kahvesi, Beşiktaş Saman İskelesi'nde Zil İzzet'in çalgılı kahvesi gibi büyük kahveler kendi aralarında dönemlerinin şiir dünyasının uygulama merkezi haline gelmişlerdir.

Kişileri sosyal kılan olgu kurdukları iletişimdir. İnsanlar; dokunma, görme duyma organları ve sözsüz iletişim yöntemleri dediğimiz jest ve mimiklerle, el, kol, baş hareketleriyle iletişim kurabilmektedirler.

Beden dilinin iletişimde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Kahvehanelerde halk hikayesini anlatan âşıklar yeri geldiğinde jest ve mimiklerden, beden dilinden yararlanmışlardır. İletişimde esas olansa dili, vurgu, ton, tonlama kuralınca bağlı kalınarak kullanmadır.

Yazı, matbaa ve günümüzün radyo, televizyon gibi çağdaş iletişim araçlarını kullanmadan sese dayanarak kurulan iletişime sözlü iletişim, bu iletişim ortamına da sözlü kültür ortamı denmektedir. Bu sözlü kültür ortamlarını Anadolu'da kahveler, bey konakları, düğünler ve köy odaları oluşturmuştur. Kahvelerin yanı sıra konakların ve köy odalarının kahveler kadar iletişime hizmet ettiği bir gerçektir.

Türk kültür tarihinin en önemli geleneklerinden birini oluşturan âşık tarzı şiir geleneğinin oluşumu için 16. yüzyılı doğum tarihi olarak göstermek pek doğru olmasa gerektir.

Âşık tarzı şiir geleneği ozanlık geleneğinin güçlü bir devamı olarak 12. yüzyılda Horasan'da başlayıp Türk dünyasına yayılmıştır. Sözlü kültür ortamına dayalı âşık tarzı destan türü içerisinde yer alan savaş destanları, ağıtlar ve çeşitli konularda destan parçaları 11. yüzyılda (1072) kaleme alınan *Divanü Lügati't Türk*'te yer alışından da anlaşılmaktadır. Tekkeler, İslamiyet öncesi edebiyat geleneğinden kopmadan 16.yüzyıla kadar Osmanlı sınırları içinde Müslümanların ibadetlerinin yanı sıra topluca eğlenme, kültürel etkinliklerde bulunma olanağı sağlayan bir çeşit sosyal kurumdur.

Ancak 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başlarında Anadolu'da âşıkların tekkelerin dışında etkin bir biçimde din dışı şiir söyleme olanağına kavuşmalarının yarattığı ortamda 16. yüzyılda âşık kahvelerinin tekkelerin karşısına alternatif sosyal eğlence kurumu olarak belirmesiyle Âşık edebiyatı yeni bir kimlikle ortaya çıkmıştır.

Bu yeni ortamda tekkelerindeki ibadetin bir parçası görünümündeki dini içerikli toplu eğlenmeler, kahvelerde tamamen din dışı bir çehreye bürünmüştür. Temelli ozanlık geleneği ve tekke tarzı şiir geleneği olan bu yeni oluşum biçimsel özelliği koruyup içerik olarak çeşitlenen yeni bir şiir tarzını, Âşık Edebiyatını doğurmuştur. Bu yeni oluşumla şekillenen Anadolu Âşıklık Geleneği Orta Asya kökenli ozanlık geleneğinin yeni gereksinmelere göre değişmiş, yeni unsurlarla zenginleşmiş devamından başka birşey değildir.

Bu edebiyatın doğmasında ve yayılmasında da âşık kahveleri bir çeşit iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Çünkü bu kahvelerde gelenek özellikle 19. yüzyıldan itibaren oldukça düzenli sürdürülmüş, bu yerler âşıkların bir araya gelme yeri, eserlerini yeni kuşaklara aktarma yeri olmuştur.

Orta Asya'daki ozanın Anadolu'ya gelmesiyle Âşık adını almasıyla gelişen ve güçlenen gelenekleri; başta saz çalmak olmak üzere, mahlas alma, rüya sonrası âşık olma (bade içme), usta-çırak disiplini içinde bulunma, tekellüm, muamma kurma ve çözme, tarih bildirme, nazire söyleme gibi gelenekleşen belli kurallarla varlığını sürdürmüştür.

Âşıklık geleneği içinde söylenen şiirler ya âşıklarca ya da şiir severlerce cönk denilen özel yapım defterlere kaydedilmiş, gidilen yerlerde bu defterlerin okunmasıyla âşığın deyişleri farklı yörelerde duyulmuş, cönkler bu şekilde önemli bir iletişim aracı olmuştur.

İslamiyet'in kabulünden önce ozanın Anadolu'da da aşığın geçmişten günümüze kadar geçen tarihi süreçte en büyük iletişim aracı sazı olmuştur. Saz; kopuz, tambura, bozuk, divan, cura, çöğür, şeştar, yunkar, damura, gilbut gibi adlarla tüm Türk yurtlarında hep aynı işlevi görmüş, sesi ile toplumları etkileyip usta-çırak geleneği içinde bir çeşit iletişim aracı olmuştur. Eskiden ustası yanında senelerce çalışarak işinde ustalaşınca *Peştamal Kuşanmak* esnaf ve sanatkârlar için nasıl önemli bir ahilik geleneği ise, genç âşık için de bir usta gün görmüş devran sürmüş, âşık yanında çıraklı ettikten sonra saza çıkmak asıl amaç olup önemli bir gelenektir.

Usta âşık çırağının sazı iyi çalmayı öğrendiğine, sazlı-sözlü toplantılarda ustaca sanatını terennüm etmeye başlayıp, âşıklık geleneklerini yürüteceğine inandığı zaman çırağına saz verip sırtını okşayarak "*Git artık nasibini ara*" deyip yol verir. Destur alıp yola çıkan âşık ustasında öğrendiğini başka yörelere taşır, zamanla öğrendiklerini hem yeniler hem de zenginleştirir.

Âşıklıkta iletişimi sağlayan en önemli unsurların başında diyalog gelir. Âşıklar konuyu daha etkili duyurabilmek için yarışma psikolojisi içinde sınav şeklinde soru-cevap yöntemine dayalı diyaloga önem vermişler, bu nedenle de atışma türü oluşmuş ve çok ilginç örneklerle zenginleşmiştir. İki âşık karşılaştığında doğaçlama söylediği şiirlerin kusursuzluğu yanında, geleneğe bağlı uygulanan törendeki teknik bilgileri yerli yerinde kullanmak zorundadır.

İletişim aracını olmadığı, hatta var olabileceği hayal bile edilemeyen 16.-19. yüzyıllarda âşık geniş kitlelere mesaj ulaştırabilen ayrıcalıklı kişi konumundaydı. Âşığın;

*Otuz iki yılı Erzurum düştü
İşiten İslam'ın ciğeri pişti
Ermeniler azdı haddini aştı
Van ile Bitlis Tuğyan görünür* (Cemal Hoca)

duyanların çevresinde anlatmaları ile o dönemde olan siyasi olaylar çarçabuk yayılmakta idi. Edebî kaynaklar tarandığında âşıkları kitle iletişimi sürecinde ayrılmaz bir parçası olarak görev yaptıkları hemen görülür:

*Garip Âşık bunu böyle der idi
Kalmayıp düşmanın bağı eridi
Bin elli beşinde aldık Girid'i
Gayet mübarektir hal padişahım*

diyen âşık düpedüz iletişim görevini bizzat kendisi yerine getirmiştir.

Kitle iletişim araçlarının yayın alanlarının genişlemesiyle, halka zevkinin başka alanlara kanalize edildiği âşıklar ve âşıklık geleneklerinin unutulduğu savı doğru olamaz. Çünkü sazına ses veren âşık hitap ettiği topluma mesajını o toplumun anlayacağı türden verir. Sözü o kültürü almış topluma kodlanmış gibidir.

Âşıklar 16.-20. yüzyıllar arasında hatta 20. yüzyılın ortalarına kadar toplum içinde halkın sesi olarak kabul edilirdi. Bunların kimi egemen ideolojiyi kabul edip Osmanlı ordusu içinde seferlere katılarak moral ve iletişim görevini üstlenirken çoğu halkın sesi ve dili görevini üstlendiklerinden, toplumun bunalımlarını dile getirdiklerinden yönetimlerce cezalandırılıp sesi kesilmiştir.

Matbaanın Anadolu'ya girmesi, iletişim araçlarının çoğalmasına, gazete, dergi ve kitapların yayılmasına olanak tanınmış, iletişim araçları sosyal hayata hızla girmiştir. Bu iletişim araçlarında yer yer âşıklar da yararlanmışlardır.

20. yüzyılla birlikte halkın zevkine hitap etmek için halk hikayeleri ve âşıkların şiirleri toplanıp kitap bütünlüğünde yayınlanmış, 1970'li yıllara kadar yaygın biçimde Ferrahi, Vahap Kocaman vb. kimi hayatta olan âşıkların sel, kaza, yangın vb. olaylar üzerine söyledikleri manzum destanlar matbaa aracılığıyla kitlelere ulaştırılmış, Âşıklık geleneğinin devamında bu iletişim aracı önemli hizmette bulunmuştur. Yine basın yoluyla ortaya çıkan pek çok dergi, gazete ve kitap bu geleneği duyurma açısından önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyet'ten sonra ortaya çıkan, başta Halk Bilgisi Haberleri, Türk Folkloru Araştırmaları, Sivas Folkloru, Halay, Türk Folkloru, Tarla gibi dergiler olma üzere birçok yayın âşıkları tanıtıcı bilgiler vermiş, Böylelikle Bu geleneğin tanınmasında iletişimi sağlayarak önemli rol oynamıştır.

Radyo, iletişimin hızlandığı, çeşitlendiği ve yaygınlaştığı dönemde âşıklık geleneğinin geniş kitlelere ulaşip yaşamını sürdürebilmesine geniş olanaklar tanımıştır. *Mahalli sanatçı* adı altında da olsa, âşığı sıradan bir türkü icracısı gözü ile de görse, yine kimi âşıkların radyo mikrofonlarından otantik ürünlerini seslendirmeleri bu iletişim aracının âşıklık geleneğinin yaşatılmasında önemli bir işlev yüklediği görülmektedir. *Aşık Veysel, Sadık Doğanay* bu iletişim araçlarından oldukça yararlanarak seslerini geniş kitlelere duyurmayı başarmışlardır. Radyolar bir noktada âşıkları mikrofonlarına çıkarıp tanıtırken, âşığın her şeyi açıklıkla söylemesine olanak tanımadığı için de kısıtlayıcı olmuş, kimi âşıklara ise fısat verilmemiştir. Elektronik çağın âşıklar açısından en çok yararlandıkları iletişim aracı kasettir. Hem alımının ucuz oluşu, hem pratikliği hem yurdun her köşesine kolay ulaşımı âşıkların tanınmasına, deyiş, duyuş ve düşüncülerin kolay yayılmasına olanak tanımıştır. Adını başka türlü duymamız belki olanak dışı olan kimi âşıklar kasetler aracılığıyla duyulmuş, sevilmiş ve Türk kültür ortamında layık olduğu yere ulaşmıştır. Ancak bu tip araçların da âşığın doğallığını, içtenliğini, bozduğu unutulmamalıdır. Özellikle âşığın jest ve mimiklerine dayalı olarak ortaya konan deyişler görsellikten uzak oldukları için âşığın tam olarak ustalığını ortaya koyamaz.

Bilindiği gibi âşıklar kalem şairi ve meydan şairi olmak üzere âşıkları iki gruba sokup kendilerini geleneği daha iyi yansıttıkları için kalem şairlerinde üstün görürler. İşte bu âşıklar devlet televizyonunun yayına başlaması ile geleneklerini aslına uygun yansıtma olanağı bulmuşlar, bu iletişim aracından en iyi biçimde yararlanmaya

çalışmışlardır. Örneğin biri halk hikayesini anlatan âşık sazını omzuna asıp orta yerde gezinerek olayları jest ve mimiklerle hareketli olarak nesir biçiminde, şiirleri de saz eşliğinde belli makamda okuyup Orta Asya'daki Kam'lık döneminden kalma seyirlik yönünü canlandırma olanağı bulmuş ve bu iletişim aracı ile geleneği yaşatmıştır.

Leb değmez gibi iki dudak arasına iğne konarak b, p, m, dudak harfleri ile v, f, diş- dudak harflerini söylemeden atışma yapmayı canlı olarak yansıtması, iletişim araçlarının en önemlilerinden televizyonun âşıklık geleneğine yaptığı büyük bir hizmettir.

Özel televizyonların çoğalmasıyla kimi televizyonlar âşıklara hiç yer vermezken kimileri geleneksel yaşam tarzını benimseyen ve sürdürmek isteyen kitleye hitap edebilmek için yayınlarında âşıklara oldukça önemli yer ayırmaktadır. Fakat geleneği bilmeyen yöneticiler ya da âşıklığı şovmenliğe dönüştüren kişilerce gelenekten uzak, göstermelik yayınlar yapılmakta bu yayınların kimileri yarardan çok zarar getirmektedir. Televizyonun bu hali âşıklık geleneği açısından tartışma konusudur. Bizim amacımız bu tartışmalara taraf olmak ya da televizyon gibi etkili bir araca karşı çıkmak değil, bu etkili araçtan en iyi şekilde yararlanmanın yollarını araştırmaktır.

Geçmişten günümüze âşıklık geleneğinin sürdürülmesinde iletişim araçlarının rolü yadsınamayacak kadar çok olduğu bilinmektedir. Bu etkili araçlardan olan radyo ve televizyonlardan gereği gibi yararlanma olanaklarının aranması, başta Kültür Bakanlığı olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşların âşıklarla ilgili belgeseller hazırlaması, âşıklık geleneğinin gelecek kuşaklara özgün bir biçimde aktarılması için önemli bir ortam hazırlayacağı inancını taşımaktayız.

Âşıklık geleneğinin devamlılığını koruyabilmesi sadece âşığın kendisine bağlı bir olay değildir. Onu tanıttacak ileriki nesillere aktaracak eleştirmenlerin ve âşık şiirini inceleyen araştırmacıların da bu konuda üzerine büyük görevler düşmektedir.

Özünü koruyacak bir gelenek ne kadar değişik etkiler altında kalırsa kalsın hiçbir zaman asimile olamaz. Bu nedenle âşıkların da bu tip yeniliklere ve değişiklere aslını kaybetmeden açık olması gerekir.

KAYNAKÇA

1. Umay GÜNAY, Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ank. 1989.
2. Mehmet YARDIMCI, Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri, Ank. 1999.
3. Özkul ÇOBANOĞLU, Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Ank. 2000.
4. Asker KARTARI, Anadolu Âşık Geleneğinin Medya'da Temsili ve İşlevselliği, Folklor/Edebiyat, 2000/1, S.21, s.11-18.
5. Ensar ASLAN, Halk Şiirinde Tarihi Olaylar, Diyarbakır, 1999.

